

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXVII (2019).
Книжка / Issue 2

Борис Д. БОРИСОВ / Boris D. BORISOV

Рец. на: Оксана А. Ручинская. Культура и общество греческих городов Северного Причерноморья (VI в. до н. э. – IV в. н. э.). Харьков: Изд. „Майдан“, 2017, 286 с., 123 илл.

Rec. ad: Oksana A. Ruchinskaya. Culture and Society of the Greek towns in Northern Black Sea area (VI c. BC – IV century AD). Kharkov: Maidan Publishing House, 2017, 286 p., 123 ill. (In Russian)

Монографията на Оксана А. Ручинская¹ „Культура и общество греческих городов Северного Причерноморья (VI в. до н. э. – IV в. н. э.)“ е публикувана с решение на Научния съвет на Историческия факултет на Харковския национален университет „В. Н. Каразин“ (протокол № 9 от 20.10.2017) в издателство „Майдан“.

Авторката посвещава изследването си на своите университетски преподаватели, известните изследователи проф. д.и.н. Вл. И. Кадеев и ст.н.с. к.и.н. Валентина Вл. Крапивина.

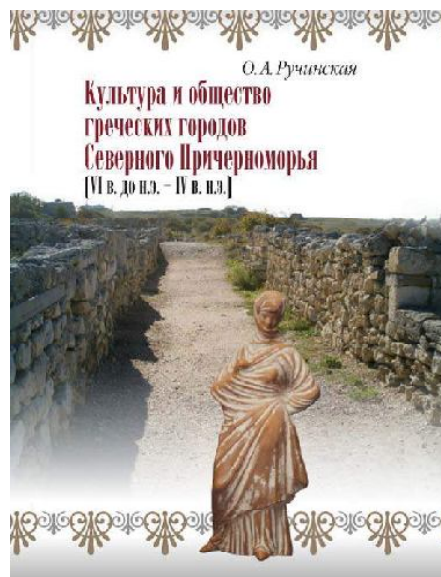
Монографията изследва социално-културната история на гръцките градове в Северното Причерноморие (Херсонес, Тира, Олбия) и градовете в Боспор в периода на самостоятелното им съществуване, от тяхното основаване, до първите векове сл. Хр., в условията на римското влияние.

Монографията се състои от Предисловие, три глави, Заключение, Резюме на английски език, Списък на илюстрациите, Списък на съкращенията и Библиография.

Предисловието (Увод) (с. 12–22) е построено напълно според изискванията за всяко монографично изследване. Авторката изтъква, че основаването на гръцките градове по време на Великата гръцка колонизация в Северното Причерноморие довело до разпространение на античната култура по бреговете на Черно и Азовско море с всичките ѝ особености и постижения, която просъществувала от VI в. пр.Хр. до IV в. сл.Хр. Задълбоченият комплексен анализ на археологическите, историческите и епиграфските данни е довело О. Ручинская до заключението, че развитието на всеки от гръцките градове има свои строго специфични особености, но тяхната уникалност се съчетава с общите закономерности, характерни за региона. Авторката изтъква три основни фактора, определящи своеобразието в развитието на културата на гръцките градове:

1. Особеностите на историческата съдба на гръцките градове в периферията на античния свят.
2. Взаимодействието на Северното Причерноморие с най-важните центрове на античния свят в Средиземноморието и Близкия изток.
3. Взаимодействието на културата на новоосновените гръцки градове с културата на местното население.

¹ Оксана Анатолиева Ручинская е к.и.н., доцент в катедра „История на Стария свят и Средновековието“ в Историческия факултет на Харковския национален университет „В. Н. Каразин“.

Определен е териториалният обхват на изследването – по течението на р. Днестър, Южен Буг, при вливането му в Днепър, Кримския и Таманския полуостров, Синдик, а по-късно и по източното крайбрежие на Меотида до устието на Дон. Най-северната точка бележи основаният през III в. пр. Хр. Танаис. В тази територия попадат гръцките градове Бористен, Тира, Олбия, Херсонес, Теодосия, Пантикапей, Фанагория, Хермонаса и Горгия.

Авторката прави изричната уговорка, че разглежда понятията „култура“ и „общество“ в неразривно единство и че прилага социокултурен подход в изследването през призмата на културно-духовните ценности. Съвсем правилно тя посочва, че ориентирът в изследването на градовете като центрове на градско-полисна култура е обусловен от концентрацията на граждански колективи в тях и възможността за комплексно изследване на техния мироглед, начина на живот и мотивите на поведение, което дава възможност да се изяснят истинските причини за промените, настъпили в историята на държавите на територията на Северното Причерноморие.

В Предисловието са очертани и хронологическите рамки на изследването – от VI в. пр. Хр. до IV в. сл. Хр., което отговаря на времето на съществуване на гръцките полиси в Северното Черноморие. Прецизирани са и границите – от възникването на основните гръцки полиси до границата между III и IV в. сл. Хр., когато започват масираните нашествия на номадските племена и се разпространява новата християнска религия, което води до упадък на античните традиции не само в Северното Причерноморие, но и из целия древноелински свят. В съответствие с изискванията за всяко монографично изследване, О. Ручинская определя два подетапа, които се базират на разликите в културното развитие на градовете: 1) от VI до I в. пр. Хр., които определя като гръцки период, и 2) от I до IV в. сл. Хр. – период на римско влияние в културата на севернопонтийските градове.

Авторката посочва и трудностите в изследването на културата и обществата на гръцките градове, които се дължат основно на фрагментарността на изворовата база. Съвсем правилно тя отбелязва, че това налага използването на комплексен анализ на всички данни – исторически, археологически, епиграфски, иконографски, нумизматични, както и най-новите интерпретации на данните от историческите извори. И наистина О. Ручинская успява със завидно майсторство да приложи комплексен анализ на всички видове данни и да стигне до важни изводи за развитието на историята и културата на гръцките полиси в Северното Черноморие.

Анализирайки данните от писмените исторически извори, тя посочва с право, че за античните автори Северното Причерноморие се явява периферия на античния свят, поради което данните им в повечето случаи са непълни, а понякога и не съвсем точни. Въпреки това О. Ручинская успява да приложи комплексен анализ на данните от цяла плеяда антични автори – Херодот, Страбон, Плиний Стари, Лукиан, Теофраст, Аристотел, Ксенофонт, Тукидид, Плутарх, Аристофан, Омир, Павзаний, Артемидор, Дион Хризостом, Флавий Вегеций Ренат, Демостен, Диоген Лаертски, Помпоний Мела, Диодор Сицилийски, Полиен, Стефан Византийски, Константин Багренородни и др.

Изключително важно място заемат и епиграфските данни – официалните декрети, посветителните надписи, епитафиите върху каменни плочи, графитите върху глинени съдове, фрагменти от тях и металните изделия, които допълват информацията за културата на древноелинските градове колонии в Северното Причерноморие. Авторката анализира и най-новите данни от проучванията на епиграфските паметници в съчиненията на такива корифеи на епиграфиката като И. И. Толстой, Э. И. Соломоник, С. Ю. Сапрыкин, А. А. Масленников, С. Ю. Русяева и др.

Не са подминати и огромният по количество нумизматичен материал, и най-новите изследвания върху него в проучванията на такива нумизмати като А. Н. Зограф, Д. Б. Шелов, Б. В. Хэд, В. А. Анохин, Н. А. Фролов, М. Г. Абрамзон, Г. А. Кошеленко и др.

Заслужава адмирации и анализът на цялостния изключително многоброен археологически материал – архитектурата, архитектурните детайли, паметниците на монументалната и дребна скулптура (безбройните теракотени статуетки), декоративната живопис, мозайките, рисунките по многобройната изящна черно- и червенофигурна керамика. Не по-малко важно място заемат и данните за развитието на художественото творчество, музиката, физическата култура и религиозните обреди.

Най-подробно е проследено състоянието на археологическите проучвания във всички гръцки градове колонии на територията на Северното Причерноморие – Олбия, Херсонес, Тира, Пантикапей, Теодосия, Фанагория, Бористен, Хермонаса, Горгия и т. н.

Исключително задълбоченият комплексен анализ на всички посочени по-горе данни е позволил на О. Ручинская да стигне до изключително важни изводи за развитието на материалната и духовната култура на гръцките градове в изследвания район.

Глава първа (Раздел 1) (с. 23–112) е посветена на *особеностите в развитието на културата в гръцките градове в Северното Причерноморие*.

Още в началото авторката съвсем правилно посочва, че древногръцките градове, възникнали в Северното Причерноморие, попадат в периферията на античния свят, което е определящо за спецификата в историческото развитие на региона. Формирането на уникалната култура тук се дължи на отдалечеността им от основните центрове в Средиземноморието, на отношенията с местните варварски племена и на стремежа за запазване на изконните гръцки традиции. Това взаимодействие довежда до създаването на своеобразна култура, съчетаваща в себе си синкретичните елементи на варварските и източните култури, но остава гръцка по съдържание, дори и по време на римската епоха, когато на Балканския полуостров и в Малоазийска Гърция тези традиции отдавна не съществуват.

Главата включва три основни раздела:

Първият от тях е посветен на *условията за формирането на гръцката култура в Северното Причерноморие и спецификата на гражданските колективи* и се състои от две части: „Разселване на гръците в Северното Причерноморие“ и „Гръцките традиции“.

Подлагайки на задълбочен комплексен анализ историческите, археологическите, епиграфските, нумизматичните, иконографските и религиозните данни авторката определя двете основни колонизационни вълни в изследвания регион, които се състояли основно от йонийско и дорийско население. Заселвайки се в новоколонизираните земи, гръците донесли своите патриархални традиции. Те основали своите нови градове колонии сред местното население – скити, таври, меотидци и синди, сред които се заселили по мирен начин. Пренесъл изконните си гръцки традиции, новоосновените градове били типични полиси, които поддържали най-тесни културни, търговски и религиозни контакти с метрополиите, но останали напълно самостоятелни по отношение на вътрешното си управление. Посочени са и формите на управление на отделните полиси, които в много от тях търпят развитие с времето. И тук авторката демонстрира отлично познаване на изворовата база, което ѝ позволява да внесе много конкретика в детайлите – нещо характерно за цялото монографично изследване.

Във втората част са посочени най-важните особености на гръцката култура. На първо място, те се крият в колективните обществени основи и са характерни за полисната система с нейните добре организирани граждански колективи, която оказала огромно влияние на по-нататъшното развитие на древноелинската култура в Северното Причерноморие. Друга важна особеност на гръцката култура е митологичното възприятие на света. Много важна черта на полисната култура е и възвеличаването на човешкия образ. В тази култура човекът (или Богът, въплътен в човешки образ) станал мерило за всичко. Накрая е изтъкната и агоналната основа на гръцката култура, с която са пропити всички сфери на гръцкия живот – политика, философия, съдебна система, художествено творчество и всекидневен живот.

Вторият раздел на първа глава е посветен на *градоустройството и системата на благоустройство*.

Авторката определя три етапа в развитието на градоустройството:

1. Възникване и утвърждаване на гръцките градове – VI–V в. пр. Хр.
2. Разцвет на градския живот – IV–II в. пр. Хр. и
3. Постепенен упадък на градостроителството – I– IV в. сл. Хр.

В детайли са проследени характеристиките на гръцкото градостроителство в Северното Причерноморие през всеки от посочените периоди. В най-общи линии те се отнасят до: отбранителната система, пристанищата, площта на градовете, гражданското строителство, уличната и водопроводна мрежа, площадите (агорите) и обществените сгради. Вярна на стила си, авторката отново навлиза в най-дълбоки подробности, проследявайки детайлно особеностите в развитието на отделните гръцки градове в изследвания район – Олбия, Херсонес, Пантикапей, Тиритака, Горгипия, Фанагория и т. н.

Задълбоченият анализ ѝ позволява да определи три основни типа в градостроителството. Към първия тя отнася градовете с неправилна планировка (Тиритака, Мирмекий, Пантикапей). Към втория тип принадлежат градовете без единен регулационен план, но с използване на елементи на правоъгълната система (Олбия). Към третия тип се отнасят градовете с правилна правоъгълна планировка, основаваща

се на пресичащи се под прав ъгъл улици (Хиподамовата система) – Херсонес, Фанагория. Изтъкнати са особеностите на градостроителството в Танаис.

Съвсем правилно авторката стига до извода, че особеностите в развитието на гръцките градове са неразривно свързани с местните особености в Северното Черноморие, близостта на варварските племена, турбулентната ситуация, особеностите на релефа, които обуславят широкото разпространение на втория тип градоустройствена система. През втория период се появява разделението в отделните райони на градовете по социален признак. Централните им части били заети от агората и свързаните с нея административни или общоградски учреждения, култовите участъци с техните теменоси, както и жилищата на богатите граждани, докато жилищата на бедното градско и занаятчийско население били разположени по периферията на градовете (Олвия, Фанагория, Пантикапей, Горгия).

Третият етап в градостроителството е свързан със сериозни изменения в историята на градовете, предизвикани от започналите варварски нашествия и римската експанзия, довели до постепенен упадък на гръцкото градостроителство в Северното Причерноморие. През този етап ясно се забелязва силно римско влияние в развитието на гръцките градове – намаляват размерите им, появяват се стопански ансамбли в градските стени, влошава се качеството на благоустройството. В края на етапа почти всички градове загиват по време на хунските нашествия.

Във втората част е проследено развитието на благоустройството в гръцките градове. И тук авторката умело вплита данните за благоустройството на градовете в Северното Причерноморие и ги съпоставя с благоустройството в метрополиите. Анализирани са данните от всички северночерноморски полиси, касаещи планировката, уличната мрежа, водоснабдяването и канализацията, почистването на отпадъците, санитарно-хигиенните норми, въздухообмена, художественото оформление на обществените места, жилищата и т.н., за които са се грижели специализирани длъжностни лица – астиноми.

И тук впечатлява отличното познаване на детайлите от всички изследвани градове, които са обобщени и е съставена възможно най-пълна картина на благоустройството в северночерноморските гръцки градове.

Третата част е посветена на *всекидневния живот*. Тук авторката изтъква, че спецификата на всекидневния живот е фактор, който довел до ускоряване на икономическия и културния прогрес в района на Северното Черноморие и способствал за появата на особени форми на социални отношения. Развитието на градовете довело до разцвет на градския живот, който е неразривно свързан с придържането към старите гръцки традиции и обичаи.

Авторката посочва и основните поминъци на отделните градове, които запазват своята специфика в зависимост от местоположението си – земеделието, лозарството и винарството, скотовъдството, риболовът и ловът, занаятите, керамичното производство, обработката на цветни метали, работа по кост, кожарството, предачеството, тъкачеството, и т.н. Особено място е отделено и на развитието на търговията, като са подчертани връзките с полисите от метрополията. Посочени са и основните тържища – Танаис, Пантикапей, Олвия, Фанагория и Херсонес, за които има сведения и от Страбон. И тук отново общата характеристика се базира на анализа на данните от всички северночерноморски градове, което дава възможност да се вникне в дълбочината на всекидневния живот в гръцките полиси от района.

Въз основа на комплексния анализ на данните О. Ручинская обрисова и картината на *свободното време на гръцките граждани, възпитанието и образованието, грижите за здравето и елементите на бита*, влизайки в най-големи подробности. Тя привежда много примери в отделните гръцки полиси в изследвания район, като се опира на сведенията на античните автори, епиграфските паметници, нумизматичния материал и многобройните археологически паметници. По този начин О. Ручинская стига до изключително важни изводи относно характера на културата на северночерноморските градове. Авторката отбелязва, че особеностите на установяването на гръците в Северното Черноморие, спецификата на йонийската и дорийска колонизация, географският район и политическото положение на полисите слагат своя отпечатък на характера на гръцката култура в региона. Тя изтъква явния стремеж на гръцките заселници и съществуващите граждански общества към запазване на старите гръцки традиции, донесени от метрополията, което без съмнение е сложило своя отпечатък върху характера на културата и начина на живот и спомогнало за съпротива както на варварското, така и на римското влияние.

Втората глава (Раздел) с. (113–180) „*Духовната култура в гръцките градове в Северното Причерноморие*“ се състои от две части – *Гръцката митологична традиция и Агонистичните*

празненства. Тя е посветена на проблемите на разпространението на гръцката религия и митология в градовете в изследвания район. Анализирани са последователно гръцката митологична традиция и религиозният живот на гражданите, гръцките митове, личната и полисната религия. Задълбоченият комплексен анализ е позволил на авторката да определи специфичните особености на полиса и личната религия, които са отразени в организацията на свещения живот на гражданите и в религиозните обреди. Тук тя отново открива ясна тенденция към съхранение на изконните култове към главните олимпийски богове и герои – Аполон, Атина Партенос, Афродита, Хермес, Дионис, Херакъл, Ахил и т.н.

Във втората част са проследени агонистичните празненства в гръцките колективи и тяхната подготовка и провеждане. Изтъкнато е, че религиозни фестивали и конкурси (агони) са много често явление в гръцките градове – Ахилеите в Олбия, Аполониите в Олбия и Пантикапей, Хераклеите в Херсонес, Хермесиите в Херсонес и Горгипия, Партинейте в Херсонес и Дионисиите във всички северночерноморски гръцки градове, Деметриадите в градовете от Боспор. Всички празници в чест на боговете били придружени от гимнастически, хипски (конски) и музи (музикални, литературни) конкурси и театрални представления.

В заключителната част на главата авторката стига до извода, че религиозният живот в полисите от изследвания регион се определял от основните принципи на полисната организация – принципа на „обществената полза“. Основната цел била чрез поддръжката на гръцките култове и обреди да се укрепват гражданските общини. Това се потвърждава и от контрола на култовите ритуали от страна на държавната власт – сакралните закони, декретите, епонимията на жреците на държавните култове и религиозните сдружения на гражданите. В първите векове от н.е. свещените обреди продължавали да обединяват гражданските колективи. Тази традиция се запазила без изменение в Херсонес и Олбия, но в градовете от Боспор, център на религиозния живот станали обществените организации – фиасите.

Подчертано е, че разнообразието на различните обществени култови обреди и вниманието към тях от страна на официалната власт е свидетелство, че в полисите от района през целия античен период голямо внимание се отделяло на религиозните актове, които са най-тясно свързани с елинската традиция.

Третата глава (Раздел) с. (181–242) е посветена на *Музикалната култура на градовете в Северното Причерноморие*. Тя включва три части: *Литературното творчество, Музикалните познания и Театърът и театралните представления*.

В първата част са анализирани данните за гръцкия език в северночерноморските градове, поетическото дарование на гражданите, историческите съчинения и знаменитите мъдрци и философи. Изтъкнато е, че през целия период от съществуването на градовете в Северното Причерноморие гърците съхранили двата основни диалекта – йонийски и дорийски, което дало импулс за развитието на поетическото творчество и научните знания. В тази част на гръцкия свят класическата традиция не само се запазила, но и оказвала влияние на културата на Елада и помогнала за цялостното ѝ съхранение.

Анализът на данните води авторката до извода, че развитието на литературното творчество в гръцките градове в Северното Черноморие е отражение на нивото на грамотност на населението и подчертава, че на първите векове сл.Хр. принадлежат най-голямо количество т.е., стихотворни текстове, че римското присъствие в района създадо стабилност, предизвикала своеобразно гръцко възраждане в литературата.

Анализирани са писмените източници, които свидетелстват за знанията на гражданите за цикличните стихотворения, произведенията на Омир и елинската философия. Изтъкнато е, че в градовете в Северното Черноморие е съществувала творческа интелигенция, учени, писатели и поети – Сирист от Херсонес, Посидоний от Олбия и др.

Задълбоченото търсене на О. Ручинская ѝ позволява да открие цяла плеяда учени, писатели и философи – Дионисий от Олбия, Стратоник и ученикът му Сосиен от Пантикапей, философите Дифил от Боспор и Смикр от Пантикапей, стоикът Сфер от Бористен или Боспор, Бцион Бористенит и др.

Във втората част – „*Музикалното познание на гърците*“ – са проследени видовете музикално изкуство и гръцките музикални инструменти.

Авторката изтъква, че отначало музика означавало декламиране на стихове със съпровод на музикален инструмент с един певец или с хор. По сведения на Плутарх вокално-инструменталните произведения били два вида – китарогически (със съпровод на китара) и авлодически (със съпровод на авлос). С течение на времето музиката и поезията се обособили като самостоятелни изкуства.

Анализът на комплексните данни за развитието на музикалното изкуство дава възможност на авторката да идентифицира използването на следните музикални инструменти – авлос, салпинкс (тръба), сиринг (флейта), китара, лира, тригон, тимпан, тромпет и воден орган. Честа практика било организирането на музикални конкурси и концерти на известни гръцки изпълнители в Северния черноморски регион.

В третата част – „*Театър и театрални представления*“ – са анализирани последователно данните за видовете театрални представления на елините, постановката на трагедии, комедии, драми, мимове и пантомими, особеностите във функционирането на театрите в изследвания район и римските зрелища в Северното Причерноморие. Изтъкнато е, че през първите векове сл.Хр. наред с трагедиите, широко разпространение получили и комедиите, появили се мимическите представления и пантомимата. Под римско влияние в театрите на Северното Черноморие се устройвали и гладиаторски битки, но на практика те не получили широко разпространение. Авторката подчертава, че като цяло гръцкия мироглед се формирал в местните театри, които били с многофункционално предназначение като места за сакрални представления, музически агони и прослава на видните граждани.

О. Ручинская заключава, че разпространената се в Северното Причерноморие мусическа култура била в пълно съответствие с традиционните древноелински представи за изконно гръцките идеали, които се съхранили в гражданските общини.

В **Заклучението**, с. 243–249, авторката обобщава направените в отделните глави изводи и отбелязва, че своеобразието и самобитността на културата на гръцките градове в Северното Причерноморие се крият в запазените традиции от класическата и елинистическата епоха, сред които се появяват и елементи на римската култура. На тази култура оказала влияние и местната култура на обкръжаващите градове варварски племена. Според О. Ручинская уникалността на културата се дължи на факта, че през цялата Античност тя била насочена към укрепване единството на гражданските колективи и развитието на културните връзки с древноелинския свят.

Монографията завършва с кратко резюме на английски език – с. 250–252, Списък на съкращенията, Списък на илюстрациите, включващ 123 образеца, и Библиография (с. 259–284).

* * *

В заключение искам да отбележа, че монографията на О. Ручинская *Култура и общество гръцких городов Северного Причерноморья (VI в. до н.э. – IV в.н.э.)* представлява едно изключително изчерпателно, напълно завършено изследване. Тя е написана на много ясен и разбираем език. В нея авторката подлага на изключително задълбочен комплексен анализ всички налични до момента данни от историческите извори, археологическите проучвания и съвременните исторически изследвания, епиграфските, иконографските, нумизматичните и религиозните данни. Доказателство за това са и най-дребните детайли, в които навлиза при изследването на всички проблеми, вписващи се в материалната и духовната култура на всички древноелински градове в Северното Причерноморие – Олбия, Херсонес, Бористен, Тира, Танаис, Теодосия, Пантикапей, Фанагория, Хермонас, Горгия и т.н. Това ѝ е позволило да състави напълно завършена картина на материалната и духовна култура на основаните по време на Великата гръцка колонизация древноелински градове в Северното Причерноморие.

Илюстративният материал е достатъчно информативен. Една част от приложените илюстрации са дело на авторката, други са заимствани от други автори и публикации. Има обаче и редица илюстрации, на които не е отбелязан източникът, което е един от малките пропуски в публикацията.

В този ред на мисли бих посочил, че приложеното резюме на английски език е много кратко и лаконично, въпреки съществуващото неписано правило резюмето да е в рамките на 1/10 част от аналитичния текст, т.е. би могло да е около 25 страници. По този начин то би било много по-информативно за четящите го нерускоговорещи читатели.

В библиографския списък са включени 440 заглавия, което е още едно доказателство за изключително добрата осведоменост на авторката.

Независимо от посочените съвсем дребни и несъществени забележки монографията на О. Ручинская е много изчерпателна и би била много полезна както за специалисти историци, археолози, културолози, така и за широк кръг читатели, интересувани се от древната история и култура на гръцките градове колонии в Северното Причерноморие.

VI.–VII.2019 г.
Madison, Wisconsin, USA
Банско, България